

ÚVODNÍ KAPITOLY Z FILOSOFIE

ETF, zim. 1997-8 (vždy v úterý 15. 10 – 16. 45)

30. 9. *Filosofie a vědy – co to je ffe?*

7. 10. *Rozum a smysly; mýtus a logos*

14. 10. (Holandáné)

21. 10. *Rozum a smysly: LOGOS jako „to sjednocující“*

28. 10. (státní svátek)

4. 11.

11. 11.

18. 11.

25. 11.

2. 12.

9. 12.

16. 12

6. 1. *Filosofie a obec (a politika)*

13. 1. nekonalo se (nemocen, Kranát selhal)

20. 1. *Pravda („to pravé“) v životě jednotlivce i obce*

Ffe a vědy (=a teologie): integrita disciplíny a i. univerzální; otázka „celku“ jsoucího; problém celku přesahuje „danosti“. Zrod ffe.

„Naše doba“ – nějaký smysl? Postmoderna a nihilismus. Dějiny a dějinnost (hra na dějiny). Zrod dějin.

Dějiny proti přírodě: co je „od přírody“ a co udělal člověk. Je člověk „od přírody“? A odkud je příroda? Zrod přírody a „přirozenosti“. „Třesk“?

Ffe jako tázání (a precizování otázek) a jako reflexe. Podmínky reflexe a specifčnost reflexe filosofické (kritická, systematická, principiální)

Povaha reflexe: otevřenost vůči pravdě, kterou nemáme. Ffe je reflexe, ale je víc: je láskou k pravdě. Nejstarší sebepochopení u Platóna.

Pravda: co je pravda? Slovo: „to pravé“ (contra: „to dané“, jen „skutečné“).

Řecký odkaz: neskrytost (toho, co jest). Hebrejský odkaz: pravda/víra.

Filosofie a geometrie: pojmy a pojmovost proti narativitě. Racionalizace mýtu. Předmětnost a zpředměťování.

Význam subjektu: kdo jsem já, syn člověka (= před Hospodinem)?

01 Proč filosofie? A co to je?

02 Rozum a smysly

ETF, 7. 10. 97

02-00

Dnes si předvedeme – v jistém zjednodušení, jinak to nejde – historicky významný spor, charakterizující evropské myšlení prvních století „nové doby“, přičemž „novou dobu“ v druhé polovině budeme nazývat dobou „moderní“ čili „modernou“. Je to otázka konvence – první polovina tzv. novověku končí ve filosofii osvícenstvím a rozhodujícím myslitelem je tu Kant, ještě osvícenec, ale svým kriticizmem odhalující meze osvícenství. Zároveň si však na tom ukážeme jednu zásadně důležitou filosofickou metodu při práci – a o to nám půjde mnohem víc než o onu historickou materii. Proto také si můžeme dovolit ono zjednodušení.

02-01

Řekli jsme si minule, že na tomto světě není daná instance, která by mohla rozhodnout nebo třeba jen která by měla k dispozici kritéria, na jejichž základě by bylo možno rozhodnout, co to je (a eventuelně v některých případech co to není) filosofie, ale že jen filosofové (opravdoví filosofové) jsou k tomu povoláni a zároveň kompetentní. Zároveň jsme si však řekli, že filosofové jsou rozmanití a rozmanitá že je i jejich filosofie. To má závažné důsledky pro další srovnání filosofie s odbornými vědami, o kterých jsme se minule ještě nezmínili. Diskuse a vůbec komunikace odborníků v rámci určité speciální vědy jsou možné jen za předpokladu základního konsenzu, pokud jde o vymezení oboru, základních předpokladů a obecně sdílených vědomostí a poznatků, užívaných metod a postupů apod. Teprve na tomto jednotném a vždy znovu po poměrně zřídka přicházejících větších otřesech sjednocovaném společně sdíleném základě je možná vědecká spolupráce, jak ji dnes známe prakticky v celosvětovém měřítku. Tento základ se pochopitelně v dlouhodobých etapách také proměňuje, ale v dané chvíli je – leda s malými odchylkami – sdílen prakticky všemi nebo přinejmenším naprostou většinou vědců téhož oboru. Liší-li se někdo příliš mnoho, bývá v podezření a jeho vývody se neberou vážně. V tom směru se každý vědecký obor, tj. každá věda chová dost podobně jako konfesně vyhraněná církev. Všechny neoficiální vědy a tím spíše tzv. „para-vědy“ jsou pro „skutečné“ vědce čímsi odmítaným, zavrhaným a potíraným. Vědy tedy pokračují v podstatě tak, že k společně sdílenému základu a velkému souboru dosavadních poznatků připojují poznatky další, a jen v případě naprosté nezbytnosti se sahá k nějakým větším opravám a úpravám onoho „pokladu“ až dosud nahromaděného a utříděného.

02-02

Ve filosofii je situace velice odlišná. Především tu chybí obecně uznávaný základ. Problém filosofů spočívá právě naopak v tom, jak se zaběhaným schematům vyhnout a jak najít vlastní základ, formulovat vlastní předpoklady a vytvořit něco jako vlastní pojetí, prošlapat vlastní cestu. Zatímco vědecká práce se rozbíhá do šířky a musí být udržena v souvislosti a integritě jedné disciplíny takřka uměle, filosofické myšlení stále znovu hledá odlišná, nová východiska, nové startovní podmínky, aby se pak přiblížilo nejen jinak myslícím filosofům, ale dokonce tradici. Zatímco pro vědy mají staré koncepty jen historickou, ba muzeální hodnotu, pro filosofii jsou nevyčerpatelnou studnicí, z níž lze stále čerpat, pokladnicí na způsob labyrintu, jímž můžete novým způsobem odhalit spoustu nových, zásadně významných skutečností, kolem nichž nevšimavě nebo se zkreslujícími brýlemi prošla obrovská řada filosofů za celá staletí, někdy dokonce za dva a půl tisíce let. Ať si vědci říkají co chtějí, jejich převažující vědecká metoda – jak přesvědčivě ukázal Husserl a jak na to ukazuje i náš Rádl v Útěše – spočívá v konstruování myšlenkových modelů, které by se myšlenkově průhledně chovaly analogicky se zkoumanými skutečnostmi, které jsou samy o sobě vždycky neprůhledné a poskytují nám jen tu a tam nějaký aspekt své povahy, ale nikdy sebe vcelku. Po tisíciletých zkušenostech jsme se už naučili nedůvěřovat slepě svým smyslům, i když ty představují jediný prostředek našeho kontaktu s vnějším světem

02-03

Velký spor mezi evropskou racionalistickou linií a anglosaským empirismem až senzualismem. Spor o „vrozené ideje“ – tedy odpor proti reliktu platonismu. Locke proti Descartovi: vše, co je v rozumu, pochází ze smyslů (nihil est in intellectu quod non antea [prius] fuerit in sensu). Odpověď Leibnizova: ano, ale s jednou velevýznamnou výjimkou, jíž je onen rozum – ten totiž ve smyslech nebyl. Abychom dobře porozuměli podstatě sporu a neutkvěli na podružnostech, připomeňme si něco z fyziologie smyslových orgánů. Pomůže nám trochu geniální model Leibnizův, na němž nejdůležitější jsou jeho – záměrné asi – chyby. Naše vědomí resp. myšlení se nedotýká věcí okolních světa, nemůžeme vylézt ze své kůže a „podívat se“, jak to venku opravdu vypadá. K dispozici máme – na rozdíl o Leibnizových monád – informace, které naše smysly získávají buď mechanickým nebo chemickým nebo elektrickým kontaktem. Nakonec se všechny tyto informace elektrickou cestou, tj. po zpracování v neuronové síti, dostávají do mozku. Způsob tohoto zpracování zatím ještě podrobně neznáme, spíše jen tu a tam něco tušíme, a už vůbec nevíme, jak se tyto jetě nevědomé, předvědomé informace transformují v informace vědomé. Jedno však víme bezpečně: vidíme-li strom se zelenými listy, je toto vidění náš výtvar, protože nic ze stromu se nedostává do naší mysli a ani naše mysl nemůže opustit naše tělo, aby si prohlédla a aby nějak ohmatala ten strom. Jediný náš kontakt se stromem prostředkují kvanta viditelného záření, a to jenom ta, která dopadají na sítnici našich očí. Tam určitý malý počet kvant, která dopadnou na jednu buňku, vyvolá její reakci, jíž je mj. vyslání signálu o tom, že ono množství kvant na ni dopadlo. A to dělá každá buňka na sítnici. Signály jsou teprve cestou zpracovávány, a to způsobem, o němž nevíme a který posléze ústí v náš subjektivní dojem, že vidíme strom. Je zřejmé, že toto „vidění stromu“ jsme si musili nějak vytvořit či konstruovat, zkrátka vymyslet. Vidíme, že v tomto smyslu je základní funkcí myšlení – vymýšlení. (Vtip – historka o třech vědcích v Alpách to ještě rozšíří za hranice fyziologie smyslů.)

02-04

Smysly nám tedy neukazují všechno – i když odhlédneme na chvíli od toho, že nám samy o sobě neukazují vlastně nic - ,

protože dostáváme jen jakousi sérii informací, které po svém zpracují nejprve smyslové orgány (neurofyzilogicky), a potom rozum, tj. naše porozumění, musí dopracovat fantazijně to, o čem nám v dané chvíli ani smysly žádné zpracované informace neposkytnou. Je to však ještě další omezení, jež smysly nedovedou překonat. Odvrácená strana kamzíka, stejně jako odvrácená strana měsíce atd. jsou něčím, co nepochybně „jest“, i když to v dané chvíli (která může trvat dlouho, jak tomu bylo u měsíce) zůstává mimo dosah našich smyslů. Ale my si svým rozumem, porozuměním, a zejména svou fantazií musíme obraz či model skutečnosti doplnit a dotvořit také tím, co v dané chvíli vůbec není ničím jsoucím, ale co buď už není, anebo co ještě není. Celek kamzíka, jeho celkovost, celostnost nespočívá jen v tom, že kromě strany k nám přivrácené, kterou můžeme vidět, má i druhou stranu, odvrácenou, kterou v tu chvíli vidět nemůžeme, ale také a dokonce hlavně v tom, že to byl nejprve malý kamzíček, pak vyrůstal, až se stal tím, čím je teď, a před sebou má ještě měsíce a roky dalšího života, k němuž ještě nedošlo a který teprve přichází. A teď si postavme otázku: odkud se bere naše přesvědčení, že před námi není jen jev, fenomén té chvíle, nýbrž že k tomu, co se ukazuje, musíme domyslet i to, co se právě teď neukazuje, ba i to, co se teď ukazovat vůbec nemůže? Odkud pochází naše schopnost doplnit si okamžitý ukazující se obraz na dějící se celek kamzíkového života? Máme-li se vyjádřit opravdu přesně, musíme tu zavést rozdíl mezi úkazem a jevem, a vedle toho musíme zavést ještě některá další upřesnění, pokud jde o různé významy tak běžně užívaného slovesa „býti“.

02-05

Pokud nám půjde – jako oněm třem vědcům – o to, že v tuto chvíli táhlehle na tom skalním výběžku „je“ kamzík, na kterého můžeme ukázat, pak toto „jest“ znamená něco jiného, než když řekneme, že táhleto zvíře, na které ukazujeme, „je“ přece kamzík. A ještě něco jiného znamená, když k nám přijde soused, že mu zase „něco“ zadávalo další slepici, a my na to řekneme, že tu asi je kuna, a že ji pes nejspíš vyplašil. – A mohli bychom seznam různých významů slovesa „býti“ ještě rozšířit (např. v matematice, že 2×3 „je“ 6, apod.). V tuto chvíli se omezíme jen na tři významy, které mají mimořádnou důležitost pro naši příští diagnózu těžkého „dědičného“ zatížení nejen filosofie, ale také věd a zejména tzv. „zdravého rozumu“. První význam, že na tomto místě a v tuto chvíli – tedy „hic et nunc“ – něco „jest“, přivěsíme na nové slovo, totiž „jestota“. Je to slovo divné, umělé, aby bylo jasné, že i jeho význam je divný a „nepřirozeně umělý“. Tomuto významu dal jako první v dějinách výraz presokratický filosof Parmenidés, když formuloval svůj „postulát“: to, co vskutku „jest“, co je tedy doopravdy „jsoucí“, nikdy nebylo, nikdy nebude, ale vždy „jest“. Mělo to znamenat, že to, co se proměňuje, vlastně není (ostatní filosofové byli nakloněni říci, že to není tak docela, pořádně, náležitě apod. , kdežto Parmenidés prostě radikalizoval: není to vůbec.) Velmi zajímavé na druhé straně je to, že s myšlenkou taktro absurdní radikalizace zvláštní důležitosti toho, nač můžeme hic et nunc ukázat (jako na toho kamzíka), přišel žák největšího Parmenidova filosofického oponenta (ačkoliv o sobě asi nevěděli – zejména Hérakleitos asi vůbec neznal Parmenidovo učení), totiž Kratylos. Ten prý posléze odmítal cokoliv říkat, jen ukazoval prstem. Na první pohled to vypadá jako radikalizace, ve skutečnosti to je ovšem trivializace, neboť Kratylos tím rezignuje na pojmové myšlení a na samu filosofii. Tím se de facto vyřadil ze žáků a pokračovatelů Hérakleitových, neboť zavrhl LOGOS.

02-06

Hérakleitos neužíval již dávno běžného slova LOGOS v obecném, tj. poněkud nepřesném resp. víceznačném smyslu, ale podtrhl jeho etymologický kořen. Řecké slovo LEGEIN, od něhož je substantivum LOGOS odvozeno, znamenalo původně „sbíratí“, ostatně podobně jako latinské „legere“ a dokonce německé „lesen“ (v němčině tento význam zůstal dodnes zachován v některých slovech, jako např. Weinlese, Holzlese apod.). Pouze s ohledem na tento původní význam (asi ještě ze sanskrtu) můžeme porozumět zlomku, který není ani celou větou: „Nejkrásnější svět jako pouhá hromada náhodně rozházených věcí“ (v překladu Karla Svobody. V jiném zlomku čteme, že všechno, co se děje, děje se podle LOGU (Svoboda chybně překládá: podle této řeči). Pochopíme-li oba zmíněné zlomky ve vzájemné souvislosti, vyplyne z toho, že první zlomek vyžaduje doplnění: bez LOGU je i nejkrásnější svět (resp. by byl) pouhou hromadou náhodně rozházených věcí. Svět je řecky KOSMOS, a znamená už uspořádanost, dokonce krásnou uspořádanost. Důraz Hérakleitův na to, že i nejkrásnější krásně uspořádaný svět by byl pouhou hromadou, nás přivádí k základní myšlence, totiž že jen LOGOS je schopen z pouhé hromady vytvořit celek.

02-07

To ví ostatně ještě Aristotelés, víc vědec než filosof, takže připomíná, že slovo LOGOS se „vypovídá“ v několika významech. Proto také sám v různých souvislostech mluví o LOGU také různě. V logických spisech má velmi zajímavé místo, které dobře ladí s pojetím Hérakleitovým. Metodicky zkoumá povahu LOGU, a tak se táže, zda lze LOGOS dělit (to je metoda, kterou zavedli atomisté). Postupným dělením třeba knihy na kapitoly, odstavce, věty dochází až k slovu – všude tam lze stále najít LOGOS. Ale dělíme-li samo slovo – což je nepochybně možné, totiž na hlásky resp. na písmena – už tam žádný LOGOS nenajdeme. Je tedy zřejmé, že je to právě LOGOS, který z pouhé hromádky hlásek či písmen skutečné slovo teprve dělá.

Leibniz velmi trefně formuloval námitku proti Lockově tezi, že v rozumu nenajdeme nic, co předtím nebylo ve smyslech, totiž tím, že připomněl jedinou výjimku: rozum sám, který podle něho ve smyslech nebyl. Tato Leibnizova námitka platila ovšem proti empiristům a senzualistům, ale nemohla a nemůže platit obecně. Ukázali jsme si, že rozum nutně proniká až do smyslových orgánů a že nějak organizuje samo vnímání, aby nám dávalo smysl. Není to tedy nepochybně tak, že by smysly byly schopny nám dávat nějaké smysluplné informace samy, ale není tomu ani tak, že vedle smyslů a mimo ně je nějaký „rozum“, který by ony základní informace z jejich strany teprve „pořádal“. Musíme však kriticky odmítnout i zmíněnou myšlenku Aristotelovu, ovšem nesprávně chápanou, že LOGOS je jen pořadačem, organizátorem hlásek nebo písmen, která sama o sobě zůstávají tím, čím jsou, takže význam slova je na určitou správně seřazenou jejich skupinu jen jaksí „přivěšen“. Chyba tu je ve volbě příkladu: hlásky či písmena ve slovech se „chovají“ docela jiným způsobem než třeba organely v buňce nebo buňky v tkáni, eventuelně tkáně a orgány v celku těla. V tom spočívala zásadní mylnost pojetí starých atomistů, totiž že ve skutečnosti jsou tu jen atomy a prázdno, kdežto jejich nahodilé skrumáže se jen „zdají“ být věcmi nebo skutečnostmi, které by měly tak říkajíc „něco do sebe“. LOGOS nepořádá totiž nižší skutečnosti do větších jen zvenčí, takže ony nechají s sebou jen „pasivně“ strkat, tj. nedělá jen větší „hromady“, ale sjednocuje je ve větší a komplikovanější „celky“. A to je možné jen tak, že angažuje nižší složky v jejich „nitru“, takže ony samy směřují „dál a výš“, na vyšší úrovně organizace (jak na to ukazuje Pierre Teilhard de Chardin)

05 Filosofie a obec (a politika)

ETF, 6. ledna 1998

05-01

Problematičnost redukce theologie na odbornou disciplínu. JLH a kritika jeho politické orientace a jeho tzv. theologie dějin. Problém vyhovování situaci, vládnoucí ideologii, event. nějakému hnutí apod. : podmínkou vědecké práce je její kritičnost. V tom smyslu se každá speciální (specializovaná) věda vždy znovu dostává do nebezpečí ztráty kritičnosti, neboť kritičnost nemá žádných mezí, za nimiž by už nemusela být uskutečňována. Meze kritičnosti jsou vždycky dokladem nedostatku kritičnosti a tedy nekritičnosti. Proto opakovaně zdůrazňuji, že filosofie se musí vztahovat k celku a že se nikdy nesmí stát odbornou, specializovanou disciplínou, tj. nesmí se stát vědou v tomto smyslu. Naproti tomu nesmí přestat být vědecká, tj. všemi směry a neomezeně kritická. Nemám v úmyslu rozhodovat za theology, chtějí-li být odborníky přes bibli nebo přes církevní dějiny, přes dějiny dogmatu nebo přes praktikování křesťanství atd. , anebo chtějí-li se ve všech svých silách a na základě co nejdůkladnějšího vzdělání vyřizovat „boží slovo“, tj. boží poselství do určité dějinné, společenské i osobní situace dnešního člověka, a to ve všech směrech, tedy všude tam, kde se děje bezpráví na bezbranném, kde se společnost nebo nějaká část či vrstva společnosti řídí do záhuby, kde je zkrátka člověk dneška ohrožen, a to stejně tak mravně jako politicky nebo technovědecky, zkrátka všude tam, kde nadále slouží nebo začíná zase sloužit „ukydaným bohům cizím“, kdy si zase uplácává z nejrůznějšího bláta a odpadků nějaké nové bohy.

05-02

Abychom mohli jít dál bez toho, že vznikne v tomto bodě nelad a možná vřava vášnivých střetů, budu nadále mluvit jenom o filosofii, ale chci, aby bylo jasno, pokud jde o mé stanovisko. Theolog, který se stane třeba i ve světě uznávaným odborníkem, ale vyhne se kritické povinnosti ve vztahu k současnosti a k celému světu a jeho konkrétním problémům nějakými formulacemi o všeobecné hříšnosti lidstva, je pro mne špatný theolog, ano Krista zrazující theolog. To je mé stanovisko. – A nyní něco ke společenské a politické odpovědnosti filosofa. Tato odpovědnost musí být vždycky nějak vidět, i když nemusí být nápadná nebo dokonce křiklavá. (A pokud držíme Součkovu přesvědčení, že to, co je na theologovi vidět, je filosof, a nemá-li ten filosof, co je na něm vidět, být příliš ostudný, znamená to také, že to, co je na theologovi vidět, nesmí být ani ostudně nepolitické. A tím už s tímto bodem definitivně končím.) Rádl říká, že každá velká filosofie je blízka politice. Já bych doplnit také opak: každá velká politika je blízka filosofii. Jak tomu máme rozumět?

05-03

Politika v tom smyslu, jak jí běžně rozumíme, je vlastně také řeckého původu. To ostatně naznačuje i samo její jméno, které je řecké a je odvozeno od slova POLIS, tedy obec, eventuálně město (latinsky civitas, jak to přeložil Augustin ve své obrovském díle „De civitate dei“), dnes snad nejlépe „politická společnost“.

06 Pravda („to pravé“) v životě jednotlivce i obce

06-01

Berlínské setkání: „Wieviel Wahrheit braucht die Demokratie?“ Tento provokativní titul může být ještě radikalizován: potřebuje demokracie pravdu vůbec? Má pravda vůbec co dělat s demokracií? Jaké je místo pravdy v životě obce, v životě společnosti? A jaké je její místo v životě jednotlivce?

06-02

Až na místě jsem se dozvěděl, že se ode mne očekává výklad, celá přednáška. Nezbyvalo mi nic jiného, než začít kontra-provokací: kolik demokracie potřebuje pravda? A mohli bychom otázku i zde radikalizovat: potřebuje pravdu vůbec nějakou demokracii? A k čemu vlastně?

06-03

Platónova myšlenka vládnoucích filosofů: vládnout by měli ti nejlepší (nejlepší jsou přece filosofové, tedy vládnout by měl ten nejlepší z filosofů) – ARISTOKRTIA. Základní problém: kdo o tom má rozhodnout, kdo je nejlepší? Kdo je povolán posuzovat, kdo je opravdový filosof a opravdová filosofie? (Platón už postavil požadavek ALÉTHINÉ FILOSOFIA.) To mohou jen sami filosofové. Také v tom případě by muselo jít o rozhodování volbou. Jsou lidé schopni uznat, že je někdo lepší než oni? Anebo jsou nakloněni vybírat a volit podle jiných kritérií?

06-04

Spinoza: veritas est index sui et falsi. To znamená, že není žádné instance lidské ani božské, která by mohla rozhodovat o tom, co je pravda a co omyl nebo lež. Jediným a tedy nejvyšším kritériem pravdy je pravda sama. V české tradici máme skvělou myšlenku, o jejíž velký ohlas se postaral Jan Hus, ale která má mnohem starší kořeny. A v té „české“ tradici, která je ve své ostré formulaci pozdně starožidovská, původně ale sahá vlastně až k prvním prorokům, má důležité místo Angličan Petr Payne. Ten sáhl až k takovým formulacím, že „skrze Jákoba zvítězila Pravda nad Bohem“. Ale už v 3. Ezdrášovi čteme, jak Zorobábel povolal slávu „Bohu Pravdy“ – neboť bohů je mnoho. O tom, který je ten „pravý“, rozhoduje to, zda se k němu přiznává sama Pravda a zda se on přiznává zase k Pravdě.

06-05

Je-li to tak v případě rozlišování, který bůh je ten pravý Bůh, musí to tím spíše platit nejen v soukromém, individuálním životě, ale také a dokonce snad především v životě společenském a politickém. (Tak např. o tom, co je pravý a nepravý zisk, rozhoduje nikoliv trestní zákoník, ale pravda.) Demokracii musíme tedy také rozlišovat pravou a nepravou, a to podle toho, zda tam platí, že tam vládne pravda – anebo zda tam je pravda potlačována.

06-06

A nyní: můžeme odpovědně říci, že hlasováním lze rozhodnout o tom, co je pravda a co je lež nebo omyl? A je demokracie ta politická forma, kde rozhodující je hlasování? Kdyby tomu tak bylo, neměla by tedy snad demokracie s pravdou vůbec co dělat. Tak co s tím?